

O PROROCKÉ PŘEDSTAVIVOSTI, RÉTORICE A NADĚJI WALTERA BRUEGGEMANNA¹

Proti nadvládě bílých mužů

Petr Sláma

ON THE PROPHETIC IMAGINATION, RHETORICS AND THE HOPE OF WALTER BRUEGGEMANN: In this article the literary work of Walter Brueggemann is introduced, outlined and commented. It starts with a short profile of this American protestant Bible scholar of German descent. The influence of James Muilenburg, Gerhard von Rad, Hans Walter Wolff, Paul Ricoeur, Norman Gottwald and George Lindbeck is considered. In what follows, the key books written by Brueggemann are reviewed and put into a trajectory of Brueggemann's intellectual pathway. Finally the ambiguous relation of Brueggemann to present State of Israel is interpreted as a part of his anti-establishment stance within the US context.

Když před více než deseti lety předložil americký starozákonník Walter Brueggemann 19 tezí o Bibli a církvi, sdíleli je v drobných modifikacích nadšením čtenáři na internetu a na YouTube existoval zvukový i obrazový záznam přednášky (později byly staženy). Proti spoutávající síle společenských scénářů (anglicky *script*) staví Brueggemann inspirující a energizující potenciál Písma (anglicky *Scripture*). Teze, jak je autor na konci roku 2004 a na začátku roku 2005 při různých příležitostech přednášel a předkládal diskusi, nakonec přinesl časopis *Christian Century*.² Teze stručně a naléhavě shrnují Brueggemannova teologická východiska. Kam tato východiska

¹ Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

² Walter Brueggemann, Counterscript: Living with the Elusive God, in: *Christian Century* 122/24 (2005), 22–28.

vykladače Bible mohou dovést, to Brueggemann předvedl v roce 1997 ve své obsáhlé *Teologii Starého zákona*. Standardní název pro teologické uchopení starověkého židovského textu doplňuje poněkud překvapivý podtitul: *Svědectví – Rozprava – Obhajoba*.³

Žánr teologie Starého zákona je typickým dítětem osvícenství. Nadvláda církevního dogmatu byla od poloviny 17. století v mnoha sférách života postupně, ale důsledně vystřídaná nadvládou rozumu. Několik desítek Teologií Starého zákona 19. a 20. století představuje pokus moderních teologů odpovědět na otázku, co po vši historické a literární kritice ze zvěsti Bible ještě zbývá. Tohoto pokusu se autoři obvykle zhostí tak, že popisují vývoj biblického náboženství, zpravidla od primitivních polyteistických představ až po vyzrálou formu etického monoteismu. Anebo se snaží ve Starém zákoně nalézt nějaký teologický systém, ústřední myšlenku nebo motiv.

Brueggemannova teologie z roku 1997 na tyto práce navazuje. Zároveň se však snaží Starý zákon představit nově a jinak. Svým předchůdcům vyčítá poplatnost osvícenskému myšlenkovému paradigmatu, především „redukcionistickou“ dominanci historicko-kritické metody. Proti tomu ukazuje na zásadní důležitost konečné podoby biblického textu. Ve svém hotovém, kanonickém tvaru je Bible uměleckým dílem, které cosi – právě takto a ne jinak – sděluje. Scestí poosvícenské biblistiky vidí Brueggemann (připusíme, že ne zcela spravedlivě vůči rozmanitosti evropských přístupů)⁴ v tom, že

³ Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony – Dispute – Advocacy*, Fortress Press, Minneapolis 1997.

⁴ Viz studie Filipa Čapka, „Double Rhetorics of Brueggemann’s Theology: Hegemony as a Rhetorical Construct“ v časopise *Biblische Notizen* 2 (2001), 55–65. Mnohem dál než Čapek jde ve své zdrcující a ironické kritice James Barr, viz jeho „Brueggemann“, in: *The Concept of Biblical Theology: An Old Testament Perspective*, Fortress Press, Minneapolis 1999, 541–562. Brueggemannovi vyčítá nejen jeho karikaturu historicko-kritické metody i celého osvícenství, nýbrž také jeho nespoutaný a nadsázkami prošpikovaný jazyk, jeho novotvary, jeho vyzobávání z děl autorů uváděných na podporu svých tezí. Klíčový Barrův argument proti Brueggemannovi však zní: „Totální podrobenost postmodernismu ... pře-

namísto bedlivé pozornosti textu a tomu, jak tento text působí, věnovala pozornost hypotetickým fázím jeho vzniku. Navíc hodnotu těchto fází a jejich důrazů poměřovala svými vlastními novověkými kritérii. Brueggemann moderní historickou kritiku Bible neodmítá z konzervativních, fundamentalistických pozic. Samozřejmě a bravurně používá výsledky jejího bádání. Odmítá však její absolutní nárok na pravdivost, a to z pozic teologa a intelektuála, který vzal vážně postmoderní situaci rozpadu objektivit jako všeobecně sdílené instance pravdivosti. Odmítá ji také s poukazem na to, že historická kritika je výsledkem intelektuální cesty určitého kulturního okruhu – a vydávat ji za všeobecně platné kritérium správnosti znamená nadřazovat tento kulturní okruh nad jiné kulturní okruhy, což je projevem, slovy Brueggemannovými, „mužské bělošské nadvlády“.

Myšlenkový svět Waltera Brueggemanna

Jak tedy vypadá myšlenkový svět Waltera Brueggemanna? Narodil se v roce 1933 v rodině německého faráře Carla W. Brueggemanna, který během své kazatelské služby vystřídal několik menších evangelických sborů na americkém Středozápadě. Ve čtrnácti letech oslovil tehdejšího konfirmanda otcem vybraný verš z žalmu 119,105: „Svíce nohám mým jest Slovo tvé a světlo stezce mé.“ Dětství na faře ovšem chlapec nestrávil jen v mihotavém světle kostelních svící. Při studiu na střední škole si přivydělával jako kovboj na příměstském ranči a později prací u benzínové pumpy. Po skončení střední školy pokračoval ve studiu na *Elmhurst College* poblíž Chicaga. Pod dojmem četby knihy Reinholda Niebuha (1892–1971) *Morální člo-*

devším vlivným liberálním církvím a jejich teologickým učilištím, jejichž evangelium je směsicí altruismu, egalitarismu, antielitářství, pluralismu, multikulturalismu a politické korektnosti“ (Barr, 561).

*věk a nemorální společnost*⁵ se v roce 1955 jako čerstvý bakalář sociologie rozhodl pro studium teologie na *Eden Theological Seminary* v St. Louis v Missouri. Edenský seminář stejně jako předtím *Elmurst college* pěstovaly tradici do Ameriky přesazeného německého protestantismu. Po absolvování edenského semináře byl proto Walter Brueggemann ordinován jako kazatel Spojené církve Kristovy (UCC, *United Church of Christ*), která vznikla v roce 1957 sloučením původně německých protestantských denominací s kongregacionalisty. Současně ale pokračoval doktorským studiem na *Union Theological Seminary* v New Yorku. Zde měl možnost poslouchat přednášky Reinholda Niebuha nebo Samuela Terriena (1911–2002).

Pro Starý zákon jej však získal průkopník tzv. rétorické kritiky Bible, James Muilenburg (1896–1974). Tento biblista, jenž se podílel na nejrozšířenějším moderním překladu Bible do angličtiny (*Revised Standard Version*), „přeložil“ do jazyka biblické teologie podněty toho, co bývá označeno jako lingvistický obrat ve filosofii a humanitních oborech 20. století. V článku „Kritika formy – a dál“⁶ Muilenburg formuloval program, podle něž je nejdůležitějším úkolem vykladačů Bible sledovat onu promyšlenou a složitou hru s jazykovými prostředky, pomocí níž bibličtí autoři konstruují svět, který zdaleka není jen bezduchým otiskem okolního světa, ale svébytným dílem, prostorem, který zve k obývání, a perspektivou, která chce být čtenářem osvojena.

Po promoci na *Union Theological Seminary* v roce 1961 se Brueggemann na celé čtvrtstoletí vrátil jako starozákoník na Edenský seminář. Odtud byl v roce 1986 povolán na presbyterní *Columbia Theological Semi-*

⁵ Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*, Charles Scribner's Sons, New York 1932.

⁶ James Muilenburg, Form Criticism and Beyond, in: *Journal of Biblical Literature* 88/1969, 1–18, volně dostupné na https://www.sbl-site.org/assets/pdfs/presidentialaddresses/JBL88_1_1Muilenburg1968.pdf.

nary na předměstí Atlanty, v srdci jižanské Georgie. Zde působil až do svého penzionování v roce 2004 jako držitel starozákonní profesury Williama Marcella McPheeterse. Na sklonku působení v Atlantě Brueggemanna bolestně poznamenal rozpad vlastního manželství. Přestěhoval se zpět na Středozápad, do Cincinnati ve státě Ohio. Zde se zapojil do života místního episkopálního sboru. „Byl jsem na sedmi studijních pobytech v Cambridge v Anglii. Chodíval jsem do King's College na nešpory. Tam mě dostala liturgie,“ vysvětluje unionovaný luterán svůj příklon k anglikanismu.⁷ Dál však zůstává angažovaným řečníkem, pilným autorem a charismatickým kazatelem.

Vykladač Bible

Během své badatelské kariéry vydal Walter Brueggemann řadu komentářů k biblickým knihám. Pojímá je spíše populárně, jako inspiraci kazatelům na sborech. Patří k nim komentář ke knize Genesis (1982), Exodus (1994) či knihám Samuelovým (1990), ke knize Izajáš (1998), dvoudílný komentář k Jeremjášovi (1988 a 1991, v přepracované podobě v roce 1998). Právě nad výkladem biblických knih vyniknou silné stránky rétorické kritiky. Biblický text představuje jednu stranu komunikačního procesu. Jeho výklad znamená pochopit, co vše se při této komunikaci odehrává, a to jak na straně všech instancí, které se tísní na břehu autora (tedy kdesi daleko v mlhách se ztrácejícího původce textu, ale také generací tradentů, editorů a kanonizátorů), tak na straně příjemce (posluchačů, ale rovněž tradentů, editorů, kanonizátorů, vykladačů...). Pozornost rétoricky poučeného vykladače proto platí nejen vlastnímu *obsahu*, ale také tomu, *jak* je text udělán. Brueggemann se přitom nevyhýbá troufalým generalizacím. V roce 1988 vydal teologický

⁷ <http://archives.religionnews.com/blogs/jana-riess/redefining-retirement-a-conversation-with-walter-brueggemann>.

komentář k vybraným žalmům. Nazval ho *Zvěst knihy žalmů*.⁸ V knize nevykládá postupně všech 150 žalmů. Sdružuje je do několika skupin, a to podle funkce, jakou v žaltáři mají. Pozitivní až budovatelské žalmy nazývá *žalmy orientace*. Opěvují dílo stvoření, krásu chrámu – a život v poslušnosti Tóry. Proti nim stojí *žalmy dezorientace*, v nichž zaznívá nářek člověka, který prochází krizí. V *žalmech nové orientace*⁹ promlouvá člověk, který se po přestálé krizi zvedá k nové víře.

Brueggemann patřil k nemnoha americkým teologům, kteří na počátku sedmdesátých let uvítali renesanci zájmu o biblickou mudroslovnou literaturu, do té doby klasiky disciplínu opomíjenou. Jako mladý starozákonník na edenském semináři dal v roce 1972 zaznít antropologickému optimismu mudrosloví v programovém spisku, který je současně ironickou a polemicou narážkou na slogan zdobící každou jednodolarovou bankovku: *Věříme v člověka: Opomíjená stránka biblické víry*.¹⁰

O tři roky později, ještě v Edenu, vydal spolu s heidelberským Hansem Walterem Wolffem (1911–1993) knihu *Vitalita starozákonní tradice*.¹¹ Zde ještě oba autoři pracují s modelem pramenů Pentateuchu (JEP a D), jak je předpokládá wellhausenovská, hlavně německojazyčná starozákonní věda. Namísto nekončící snahy o jejich dataci však oba autoři věnují pozornost tradičnímu procesu, v jehož rámci fungují jednotlivé prameny ne jako vývojové fáze, ale jako hlasy polyfonie. Je pozoruhodné, že ve stejné době se podob-

⁸ Walter Brueggemann, *The Message of the Psalms: A Theological Commentary*, Augsburg, Minneapolis 1984.

⁹ Název nijak nesouvisí s hnutím Nová orientace mezi českými evangelickými duchovními 50. a 60. let 20. století. K tomu viz Miroslav Pfaň, *Nová orientace v Českobratrské církvi evangelické: Malá historie jednoho hnutí evangelických křesťanů podle archivních dokumentů*, Zdeněk Susa, Středokluky 1998.

¹⁰ Walter Brueggemann, *In Man We Trust: The Neglected Side of Biblical Faith*, John Knox Press, Richmond 1972.

¹¹ Hans Walter Wolff a Walter Brueggemann, *The Vitality of Old Testament Tradition*, SBL, Atlanta 1975.

ným směrem ubíraly myšlenky pražského starozákoníka Jana Hellera. Když hledal model přiměřený vzniku Pentateuchu, hovořil i on o „tradičním“ či „krystalizačním procesu“.¹²

Vytrhnout posluchače z transu domnělých jistot

Jako originální interpret a animátor Bible se Brueggemann uvedl v roce 1978 knihou *Prorocká představivost*.¹³ V knize, která jako mnoho jiných vznikla z přednášek určených farářům a farářkám Spojené církve Kristovy (v úvodu je věnována „sestrám ve službě“), zazní důrazy, které již jeho tvorbu neopustí. Obrazy a slovní spojení, které se budou v různých obměnách a s bohatým rejstříkem příkladů a souvislostí objevovat již napořád, se zde jako žhavá láva objevují poprvé.

Ústředním motivem knihy je *prorocké vědomí a prorocká služba*, „společivající v novém Božím povolání a v jeho vyhlášení alternativní sociální reality“.¹⁴ O tom, že sociální realita jakožto komplex společně sdílených domněnek o fungování společnosti reálně ovlivňuje život jednotlivců i celé společnosti, ví bakalář sociologie Brueggemann už od Petera L. Bergera. U svého někdejšího kolegy z New Yorku, rovněž Muilenburgova žáka, marxistického starozákoníka Normana Gottwalda,¹⁵ se naučil vnímat starozákonní příběhy jako ozvuky skutečných sociálních procesů a revolučních zvrátů. Práci proto koncipuje podél dějepravné osnovy vyznačené jmény Mojžíš, Šalomoun, proroci a Ježíš.

¹² Jan Heller a Milan Mrázek, *Zákon a proroci*, Kalich, Praha? 1984, zejména Hellerova studie „Vznik zákona a proroků“, 166–178.

¹³ Walter Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, Fortress Press, Philadelphia 1978.

¹⁴ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, 16.

¹⁵ Rok po Brueggemannově *Prorocké představivosti* vydal Norman Gottwald svou knihu *The Tribes of Yahweh: A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250–1050*, Orbis Books, New York 1979. Brueggemann v práci hojně cituje starší Gottwaldovy studie.

Mojžíše líčí Brueggemann jako pravzor všech proroků (viz Dt 34,10). Událost vyvedení z egyptského otroctví pak interpretuje jako „vznik nové sociální komunity, která zrcadlí Boží svobodu“.¹⁶ O tuto Boží svobodu se tříští imperiální politika Egypta, která až dosud vyvolávala nářek Izraele. Mojžíš proti ní vystupuje s politikou spravedlnosti a soucitu, obrací nářek lidu v konkrétní protest a dodává lidu odvalu; to vše ve jménu Boha svobody. Jenomže v následující fázi biblické dějepavy dochází k vyhasnutí prorockého vědomí. To je důsledkem vzruchu Šalomounovy monarchie, která – stavbou chrámu – nahradila Boží svobodu jeho domnělou kultickou a vůbec imperiální dosažitelností. „Je jasné, že Šalomounova sociální vize byla protikladem vize Mojžíšovy. V době Šalomounově se v Izraeli ztrácí možnost alternativního vědomí a alternativní komunity“¹⁷. Proti šalomounovskému zpředmětnění Boha vystupují proroci. Aby přemohli sugestivní nádheru chrámu, nezbyvá jim, než aby popustili oštěže své představitosti a předložili obrazy, které posluchače vytrhnou z transu zdánlivých jistot. Tyto obrazy jsou kombinací šokujících karikatur *statu quo* a povzbudivé vize nového Božího světa. Jako vrchol kritického a osvobozujícího zápasu prorocké představitosti s mocnostmi tohoto světa pak Brueggemann představuje Ježíše z Nazaretu.

Brueggemann v *Prorocké představitosti* ještě nezmiňuje Johna H. Yodera a jeho *Ježíšovu politiku*¹⁸ z roku 1972 (v pozdějších pracích již Yodera uvádí), ale je zřejmé, že míří podobným směrem. Na rozdíl od Yodera se ale Brueggemann opakovaně vrací k tomu, v čem je v tomto zápase specifický úkol kazatelů: mají stejně jako Mojžíš, proroci a Ježíš nápaditě a odvážně

¹⁶ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, 17.

¹⁷ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, 31.

¹⁸ John Howard Yoder, *The Politics of Jesus: [Behold the Man!] Vicit Agnus Noster [Our Victorious Lamb]*, 1972, česky v překladu Petra Macka jako *Ježíšova politika Vincit Agnus noster – Cesta kříže a její společenský dosah*, Eman, Benešov 2004.

posilovat vizi alternativního světa, přicházejícího k nám s Bohem svobody a milosrdenství.

Opus magnum

V knize *Prorocká představivost* Brueggemann ještě sledoval chronologii čtyř na sebe navazujících dějpravných etap. Ve své další tvorbě se posune k synchronnějšímu pojetí. Jak jsme již zmínili, v roce 1997 předložil své životní dílo *Teologii Starého zákona*. Jde o jakousi poetiku Starého zákona sledující v prvé řadě výrazové prostředky Starého zákona. Neboť:

Když se věnujeme starozákonní teologii, nesmíme do ní vnášet ontologická tvrzení, která neodpovídají této konkrétní svérázné rétorice. *Se vši důsledností budu trvat na tom, že Bůh starozákonní teologie jako takový žije v rétorickém podniku tohoto textu, vždy spolu s ním a v jeho rámci, a nikde jinde a nijak jinak.*¹⁹

Tato proklamace je parafrází okřídleného a mnohoznačného výroku Jacquesa Derridy (1940–2004) o tom, že „nic neexistuje mimo text“.²⁰ Ústup od univerzalistických nároků a důraz na dialogičnost Bible má důležitou teologickou implikaci: Brueggemann je přesvědčen, že božská postava, která je v Bibli dosvědčována,

má v samotném centru života svého subjektu skutečný rozpor. Tento rozpor je motorem, který pohání svědectví Izraele, představuje slávu oné zvláštní víry Izraele i věčný zdroj trápení, které charakterizuje jeho život. Tento rozpor je zásadním teologickým datem. Není projevem nějakého vadného „primitivního náboženství“, jehož by se pozdější konceptualizace Boha měly zbavit.²¹

¹⁹ Brueggemann, *Theology*, 66, kurziva je autorova.

²⁰ Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Hopkins University Press, Baltimore – London 1997², 163.

²¹ Brueggemann, *Theology*, 268.

Vedle Muilenburga a Wolffa vychází Brueggemann teologicky z George Lindbecka (nar. 1923), luterského systematika, který se na Yaleově universitě stal vůdčí postavou tzv. postliberalismu. V knize *O povaze nauky: Náboženství a teologie v postliberálním věku*²² zavádí Linbeck typologii křesťanské teologie. Oproti dvěma tradičním způsobům, jak dělat teologii, tedy proti pojetí *kognitivně-propozicionálnímu*, v němž jde o popis skutečnosti, jaká doopravdy je, a proti pojetí *zkušenostně-expresivnímu*, které se soustředí jen na prožitek, navrhuje Lindbeck pojetí *kulturně-lingvistické*.

V tomto pojetí se má teologie hlavně snažit, aby byla řeč o Bohu vnitřně *konzistentní*, aby jednotlivé výpovědi dávaly smysl a byly kongruentní v rámci určitého jazykového systému. Zdrojovou doménou tohoto systému je Bible a z ní vyrůstající tradice. Dbát o to, aby teologie dodržovala pravidla tohoto systému – a nikoli dokazovat jejich referenční adekvátnost a převahu nad jinými systémy – je podle Lindbecka vlastním úkolem teologie v pluralistickém kontextu dneška. Brueggemann od Lindbecka přejal metaforu teologie jako *gramatiky víry*.²³ Spojuje ji s hypotézou německého starozákonníka Gerharda von Rada (1901–1971),²⁴ podle něhož celý Starý zákon vyrostl z tzv. dějinných kréd jako jakýchsi nejstarších, původně ústně tradovaných krystalizačních jader Starého zákona.²⁵ Spojuje ji také s filosofií Paula Ricoeura (1913–2005), který rozpracoval aspekty svědectví jakožto specifického druhu komunikace o událostech, kterých byl vypravěč účastní-

²² George Lindbeck, *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*, Westminster Press, Philadelphia 1984. Lindbeckovi věnují v českém prostředí pozornost Petr Macek, *Novější anglo-americká teologie*, Kalich, Praha 2008, 117–119, a Jaroslav Vokoun, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, Vyšehrad, Praha 2009.

²³ Lindbeck, *The Nature of Doctrine*, 69.

²⁴ Viz Martin Prudký, Starozákonní teologie v éře moderny retrospektiva při 100. výročí narození G. von Rada, in: *Teologická reflexe* 2001/2, 101–124.

²⁵ Brueggemann si je ovšem vědom úskalí, které spočívá v G. von Radově literárněkritickém tvrzení, že kréda jsou *nejstarší* částí Starého zákona, a dá proto přednost tvrzení, že jsou *nejcharakterističtější*, viz Brueggemann, *Theology*, 122.

kem a nyní o nich s uplatněním své vlastní věrohodnosti svědčí. Na základě toho Brueggemann prohlašuje:

Trvám na tom, že Bůh je obsažen ve svědectví Izraele, tvořeném celými větami, a nemůže být z těchto celých vět abstrahován. Navíc, i když lze tyto celé věty uspořádat různými způsoby, jejich charakteristickou formu můžeme popsat takto: Svědectví celé věty, které se příznačně v Izraeli stává zjevením, je uspořádáno kolem slovesa v činném rodu, které popisuje akci působící proměnu, iritaci nebo převrat.²⁶

Brueggemann se tedy ve své analýze Starého zákona zaměří na nejfrekventovanější aktivní *slovesa*, jejichž subjektem je starozákonní Bůh (slovesa *stvořit, slíbit, zachránit, přikázat a vládnout*).²⁷ Vzhledem k narativní povaze biblického svědectví nebude výsledný obraz použitých sloves ani úplně konzistentní, ani historicky průkazný. Teprve odvozeně, když má své svědectví zobecnit, sahá Izrael k *adjektivům*. Příkladem je tzv. formule milosti v Ex 34,6–7 („Hospodin, Hospodin! Bůh plný slitování a milostivý, shovívavý, nejvyšší milosrdný a věrný...“), doxologie komponovaná z adjektiv. Po činech a vlastnostech Božích přistupuje (teprve nyní!) Brueggemann k výpovědím o Boží trvalé povaze, jež se vyjadřují pomocí *substantiv*. Brueggemann je ovšem i zde dalek jakékoli ontologizace a spěchá zdůraznit, že jde o metafory.

Po této „gramatické rozcvičce“ přichází ke slovu základní metafora celé Brueggemannovy *Teologie Starého zákona*, kterou používá k tomu, aby rozehrál inherentní dialektičnost Bible. Jde o metaforu *soudního procesu*, která je již naznačena podtitulem celé práce: *Svědectví – Diskuse – Obhajoba*. Brueggemann zde plně rozvíjí dialektiku, kterou si ozkoušel ve *Zvěsti žalmů*:

²⁶ Brueggemann, *Theology*, 123.

²⁷ Viz celá 4. kapitola in: Brueggemann, *Theology*, 145–212.

Situace soudního procesu znamená, že nějaká skutečnost je předmětem sporu a existují zde různé, navzájem soutěžící názory na to, jak tato skutečnost vypadá (nebo vypadala) [...] Soudní dvůr nemá ke „skutečné události“ jiný přístup než skrze svědectví.²⁸

Když tedy přehledem klíčových sloves, adjektiv a substantiv představil *základní svědectví Izraele*, přistupuje nyní ke křížovému výslechu, tedy k výslechu svědka, který má s Bohem zkušenost docela jinou.²⁹ V části nazvané *protisvědectví Izraele* dá zaznít krizi víry, zkušenosti s Boží skrytostí, ba jeho absencí. Jde o tóny, které v knize o žalmech představil jako *žalmy dezorientace*. Následuje svědectví o Hospodinu, který je nejen skrytý, ale i nepřátelský a nebezpečný. Prochází obrazy Boha pokušitele, našeptávače a násilníka (podle Gn 8,21 Bůh litoval stvoření a chtěl je zničit; podle 1Kr 21,19–23 naváděl Achaba ke zlému; podle knih Jeremjáš a Jób působí svým věrným jenom utrpení). Jde o téma, které se od počátku 18. století traktuje jako otázka *teodiceje*, tedy filosofické a teologické diskuse o tom, jak ospravedlnit ideu dobrého a všemohoucího Boha tváří v tvář zlu. Brueggemann se ale nenechá vtáhnout do této debaty. Ponechává otevřené, zda je představa skrytého a pokoušejícího Boha sama luterským *Anfechtung* (pokušením), které má být odmítnuto, nebo zda jsou i tyto temné tóny biblického svědectví o Bohu nějak normativní.

Vítanou možností představit kulturní a dobovou, „lidskou, příliš lidskou“ podmíněnost Bible autorovi poskytne metafora soudního procesu tam, kde mluví o *nevyzádaném svědectví Izraele*:³⁰ „Ukazuje se, že Izrael je vskutku poněkud živelný svědek, který nezůstane u pouhého svědectví o Hospodinu. Bez nadechnutí či pauzy pokračuje v jedné a téže větě o mnoha dalších

²⁸ Brueggemann, *Theology*, 120n.

²⁹ Brueggemann, *Theology*, 317–399.

³⁰ Brueggemann, *Theology*, 407–564

věcech, na něž vůbec nebyl tázán.³¹ K těmto dalším věcem patří xenofobní názory Izraele na své sousedy, patriarchální představy o fungování rodiny apod.

Poslední „soudní“ část hovoří o *vtěleném svědectví Izraele*.³² Věnuje se institucím, které ve Starém zákoně prostředkují setkání Boha a člověka, např. židovskému pojetí Tóry, chrámové bohoslužbě a jejímu personálu, instituci království a jeho vztahu k chrámu a k Tóře. Rétorická kritika v Brueggemannově provedení³³ není pouze analýzou výrazových prostředků použitých v textu, ale také rozvahou o tom, jak máme dnes na vyzvu Bible odpovědět tak, aby to ve změněném kontextu dneška byla *odpověď svým efektem analogická* tomu, jaká byla zamýšlená odpověď v době prvního kanonického použití textu. Brueggemann se netají tím, že to podle jeho názoru má být v dnešní době především odpověď antikonzumní, antimilitaristická a emočně nabitá.

Je zřejmé, že rétorika *Teologie Starého zákona* není jen předmětem studia. Je také autorovým mocným nástrojem – tak mocným, že kvůli němu nakonec více méně opustí metaforu soudního dvora. Když se James Barr ironicky ptá: „Co je to za soud, ať už ve starověkém Izraeli nebo v metaforickém světě tohoto svazku, který je zavázán přijmout slyšené svědectví, aniž by mohl rozhodnout, zda osoba A zabila osobu B, nebo ne, protože to už by byla spekulace?“³⁴ Nelze než s ním souhlasit. Na druhou stranu však Brueggemann ve svém díle nikde neslibuje, že za čtenáře vynese verdikt. Ne nadarmo má v podtitulu své knihy kromě *svědectví, rozpravy* právě i *obhajobu*.

³¹ Brueggemann, *Theology*, 408.

³² Brueggemann, *Theology*, 567–704.

³³ Brueggemann, *Theology*, 59.

³⁴ Viz Barr, *The Concept of Biblical Theology*, 548–549.

V podobném duchu se nesou i další Brueggemannovy práce. Jsou psány lehkým perem, angažovaně a zaujatě. V roce 2001 přibyl výklad knihy Deuteronomium 2001.³⁵ Pro studenty teologie i laické zájemce o odborné studium Bible z perspektivy rétorické kritiky napsal v roce 2003 *Úvod od Starého zákona: Kánon a představivost církve*.³⁶ Jeho drobnější práce k aktuálním otázkám společenského a církevního života dosahují počtu mnoha desítek.

Izraelské tance

Zaujetí a výmluvnost s sebou ovšem často nesou také zvýšenou pravděpodobnost omylu. A Walter Brueggemann se mýlit umí. Příznačná je trajektorie, kterou prodělal ve vztahu k židovství a Státu Izrael. Jako biblista vyrůstající v tradici poválečné revize evropského teologického antijudaismu se ve svých pracích vždy přímo axiomaticky vymezoval proti představě, že by křesťané měli nahradit Židy v jejich poslání vyvoleného národa.³⁷ Ve svých knihách opakovaně zdůrazňuje židovský charakter Starého zákona. V knize *Země*³⁸ z roku 1977 sleduje biblický motiv daru země, jak se táhne od praotců Izraele až po spisy o návratu z babylónského zajetí. Proti spiritualizující tendenci křesťanského čtení Starého zákona zdůrazňuje konkrétní a „zemitý“ charakter starozákonních zaslíbení, jimiž jako *cantus firmus* zní naděje na fyzický návrat do Země Izraele. Jenomže jak tato zaslíbení chápat tváří v tvář modernímu sionismu, založení Státu Izrael

³⁵ Walter Brueggemann, *Deuteronomy, Abington Old Testament Commentaries*, Abington Press, Nashville 2001.

³⁶ Walter Brueggemann, *An Introduction to the Old Testament: The Canon and Church Imagination*, John Knox Press, Louisville 2003.

³⁷ Podrobně o tzv. substituční teorii viz Martin Prudký, *Zvláštní lid Páně: křesťané a Židé*, CDK, Brno 2000.

³⁸ Walter Brueggemann, *The Land: Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*, Fortress Press, Minneapolis 1977.

a vleklému sporu Izraelců s Palestinci? V této otázce se Brueggemann pohybuje v širokém proudu amerických liberálních intelektuálů a teologů tradičních církví. V době Šestidenní války v roce 1967 stál spolu s mnoha liberálními intelektuály na straně malé izraelské demokracie obklopené mořem nepřátelských autoritářských režimů. Na pomoc přicházel argument svrchované Boží volby stranící slabým a konkrétní spravedlnosti nadřazené všeobecným měřítkům. V roce 1977 ještě Brueggemann píše: „Arabové mají jistě právo na legitimní pocit křivdy, Židé však v dějinách lidstva představují onen zvláštní ztrápený hlas země, Ráchelin přehořký pláč (Jr 31,15). Pokud se na otázku země nebudeme dívat spolu s Židy, unikne nám toto významové centrum i otázka identity.“³⁹

S pokračující izraelskou okupací Západního břehu Jordánu a nekritickou podporou Izraele republikánskými vládami USA se ale postoje těchto kruhů začaly měnit. V roce 2004 se Presbyterní církev USA, v jejímž čele tehdy jako demokraticky zvolený moderátor stál Fahed Abu Akel, v Atlantě působící kazatel palestinského původu, rozhodla stáhnout své investice z firem, které svým zbožím podporují izraelskou okupaci. Na sklonku roku 2009 formulovala skupina palestinských teologů osvobození dokument nazvaný *Palestinský Kairos*.⁴⁰ Dokument svým názvem, slohem i obsahem navazuje na jihoafrický *Dokument Kairos* z roku 1985, který z teologických pozic žádá církev, aby jasně odmítly apartheid. Paralela izraelské okupace Západního břehu Jordánu a režimu někdejšího jihoafrického apartheidu volá teology, aby se jednoznačně zastali Palestinců. Nepřekvapí proto, že se autor starozákonní teologie pojaté jako *obhajoba* chce na problém podívat také spolu s Palestinci. Walter Brueggemann *Palestinský Kairos* podpořil, spolupracuje s *Ekumenickým centrem teologie*

³⁹ Brueggemann, *The Land*, 190.

⁴⁰ <http://www.kairospalestine.ps/sites/default/files/Czech.pdf>.

osvobození Sabeel v Betlémě a s americkými židovskými kritiky současné izraelské politiky, jakými je Marc H. Ellis, Jeff Halper nebo Mark Braverman. V předmluvě k Bravermanově knize *Osudové oběti: Křesťané, Židé a hledání míru ve Svaté zemi*⁴¹ Brueggemann označuje „exceptionalismus“ izraelských vlád, tedy ideologii vlastní výjimečnosti nepodléhající věčným měřítkům spravedlnosti, za kořen palestinsko-izraelského konfliktu.

Brueggemannův postoj samozřejmě není žádnou dezercí do tábora antisemitismu. Jeho kritika konkrétních kroků izraelských vlád je totiž jen slabým ohlasem jeho ostré kritiky vlastní americké administrativy. Zdá se, že autor komentáře ke knize Jeremjáš ve svých textech překvapivě nediferencovaně láme hůl nad západní, poosvícenskou civilizací jako takovou. Podobně jako nemá Jeremjáš pro Jeruzalém, nemá už ani pro současnou podobu euroamerické civilizace valnou naději. Slabá, leč nekající davidovská dynastie vedená králem Sidkijášem je Brueggemannovi ztělesněním současných západních elit. Útoky na New York z 11. září 2001 jsou předzvěstí pádu této civilizace, stejně jako byla předzvěstí soudu první porážka Jeruzaléma za krále Jojakína. Nic nepomůže drobná práce na vylepšení stávajících poměrů. Člověku nezbyvá, než aby se neustále odpoutával od panujícího scénáře a žil v silovém poli scénáře Bible.

Nakolik máme tento verdikt nad západní civilizací brát vážně, ví snad jedině sám Walter Brueggemann. Stejně jako mnoho jiných západních intelektuálů připouští i on, že vedle tolik kritizované západní civilizace existují v dějinách i v současnosti ještě mnohem horší alternativy. Není ostatně náhodou, že levicově liberální diskurs je právě – kulturně řečeno – na západě. Jisté je, že pokud i postkomunistický čtenář pod přívalem těchto

⁴¹ Mark Braverman, *Fatal Embrace: Christians, Jews, and the Search for Peace in the Holy Land*, Synergy Books 2010.

apokalyptických úvah poněkud znejistí, začne prověřovat nosnost svých současných jistot a snad se i ohlížet po jistotách jiných, pak dezorientující funkce Brueggemannovy rétoriky splnila svůj účel.